

HEINRICH ÉS THOMAS MANN ALAKJA LEVÉLVÁLTÁSUK TÜKRÉBEN

VARGA ISTVÁN

A megosztott Németország germanistái jelentős erőfeszítéseket tesznek annak érdekében, hogy sikerüljön összeállítani Heinrich és Thomas Mann mind teljesebb levélváltását. Ezek az erőfeszítések eddig igen sikeresek voltak: évről évre mind több, még ismeretlen, levelet sikerült felfedezni, de objektív okokból eddig még nem sikerült az összes létező levelet kiadni. A legújabb párhuzamos kiadásban 172 levél van, ami sokkal többet tesz ki, mint az előző kiadás levélszáma.¹ Sajnos még mindig hiányoznak azok a levelek, amelyeket Heinrich Thomasnak írt, mielőtt Thomas végleg elhagyta volna Németországot. A legújabb adatok szerint még vagy 122 Thomas Mann-levél is létezik valahol.² Tekintetbe véve e tényeket, megállapíthatjuk, hogy e kötet sem nyújt teljes képet a két írótestvér gazdag levélváltásáról, hanem csak fragmentáris dokumentum, amely azonban ugyanakkor a mai emberiség egyik kordokumentuma, hiszen fél évszázadot ölel fel és nemcsak a Mann testvérekről közöl értékes adatokat, hanem fontos irodalmi és történelmi eseményekről is. A germanisták e levélváltás alapján szeretnék még jobban megismerni a két testvér egymás közti viszonyát, amelyben benne foglaltatik a testvér testvér iránti, irodalmár irodalmár iránti és ember ember iránti viszony. Feltehető a kérdés, milyen mértékben járulhat hozzá e hiányos gyűjtemény a fenti probléma megoldásához, vagy pedig, épp hiányossága miatt, nem vezethet-e bennünket e kötet helytelen irányba, illetve téves eredményekhez.

Heinrich és Thomas Mann levélváltása csak egy komponens viszonyuk tanulmányozásában. E levélváltás sok részletkérdést oldhat meg és bizonyítékokat szolgáltathat, de fontosságát nem szabad túlbecsülni és a Mann testvérek egymás közti viszonyát csak ezen nem teljes dokumentumgyűjtemény alapján megítélni. A keletnémet kiadás e szempontból több adatot közöl: a levelek mellett a két testvér egymásról írt méltatásait is tartalmazza. Ezek a méltatások abból az időszakból származnak, amikor a két testvér kibékült. E függelék szerepe, hogy még közelebből megvilágítsa a testvérek egymás közti viszonyát. Elég sok levél származik az I. világháború előtti időszakból. Thomas akkori levelei az élet legkülönbözőbb jelenségeiről szólnak, de az első helyen az irodalom áll. E levelek alapján az olvasónak az a benyomása, hogy Heinrich valahogy mindig Thomas előtt járt. Thomas megállapítja, hogy Heinrich kitűnő író, és védi őt a kritikusok támadásaitól. Szoros kapcsolatukat igazolja

az a tény, hogy Thomas bensőséges beszélgetést szeretne folytatni Heinrichhel szerelméről jövődöbéli felesége iránt, mivel szüksége van Heinrich életismeretére. „Du scheinst Dich ganz gefunden zu haben...“³ — állapítja meg Thomas irigyen. „Ich bin durchdrungen von der Notwendigkeit, dass wir zusammenhalten.“⁴ — ez egy mondat Thomas 1905. X. 15-én keltezett leveléből, amely hücn fejzi ki kettőjük egymásrautaltságát. Thomas boldog, amikor Heinrich valamelyik művét dicséretben részesíti: a Fiorenza esetében nagy meglepéssel nyugtázza Heinrich jó véleményét. Miután sikereket ér el, mind a magánéletben (boldog házasság), mind az irodalmi alkotásban, Thomas magabiztossá válik, és viszonya Heinrich iránt, a levelek alapján, mintha megváltozna: úgy érzi, utolérte bátyját, de ettől függetlenül Heinrich véleményére még mindig sokat ad. Úgy látszik, Heinrich is bizalmas volt Thomas iránt, mivel pl. részletesen informálja első felesége iránti szerelmi érzéseiről. Ettől függetlenül az első vitákra épp Heinrich első felesége, Ines, miatt kerül sor. Thomas érdeklődéssel követi a demokratikus eszméket Heinrich *Die kleine Stadt* című regényében, majd 1909 végén kifejezi készségét, hogy bátyját anyagilag támogassa. Az I. világháború kezdetéig folytatott levélváltás alapján leszögezhetjük, hogy a két testvér egymás közti viszonya szoros, őszinte és nézeteltérésektől mentes volt. Az I. világháború az az esemény, amely e viszonyt megzavarja: nézeteltérésre kerül sor, a levélváltás megszakad. Az e konfliktussal kapcsolatos levelek kétségtelenül a kötet legfontosabb adatforrásai. Ez idő tájt Heinrich írt válaszokat, de nem küldte el őket. Ezekből a nem elküldött levelekből közöl néhányat a kötet. E levelekből kiderül, hogy bár Heinrich haladóbb nézeteket vallott, maga sem látta pontosan az események alakulását, míg Thomas esetében az irodalomtudomány már kiderítette, hogy akkori reakciós írásainak megfogalmazásában egyes maradi német történészek „segédkeztek”.⁵ Elsőnek Heinrich szeretne kibékülni, Thomas válaszában álláspontját igyekszik megmagyarázni. A levélváltás ezen részének lezárásaképpen Heinrich levelében megállapítja, hogy ő soha nem állt Thomas szellemi hatása alatt, saját életét éli, és Thomas művészete nem zavarja. Heinrich szemére veti Thomasnak, hogy soha sem tudta felfogni és megérteni mások, az egyszerű nép, életét. E fontos dokumentum végén Heinrich élesen bírálja Thomas magatartását a háborúval kapcsolatban és levelét a következő mondattal zárja le: „Die Stunde kommt, ich will es hoffen, in der Du Menschen erblickst, nicht Schatten, und dann auch mich.”⁶

És valójában 1922. I. 31-én egy rövidke levélben és virágcsokor kíséretében Thomas felajánlja a kibékülést. Ettől kezdve, Thomas meneküléséig a levelek nem jelentenek különös értéket. Többé-kevésbé udvarias lapokat és üdvözeteket küldenek egymásnak családi ünnepek és utazások alkalmával. Az olvasónak az a benyomása, hogy a kibékülés látszólagos. Csak amikor a faszizmus került hatalomra Németországban és amikor a két Mann nehéz órákat élt át az emigrációban, akkor került sor az egymáshoz való közeledésre. A közös ellenség szövetségessé teszi őket. Ebben az esetben is Heinrich volt az első, ki megérezte a nemzeti szocializmus veszélyeit, ő kezdett el hamarabb tevékenyen harcolni e moz-

galom ellen, míg Thomas határozatlanul várt. Ez világosan kitűnik korabeli leveleikből. Heinrich látta be elsőnek a szoros együttműködés szükségességét, és merészen közös utazást javasolt a Szovjetunióba. Heinrich elkeseredetten irt a spanyol forradalom leveréséről, és elítélte a rendszert, amely megfosztotta Thomast német állampolgárságától. Mindezek olyan gondolatok, amelyek a korabeli haladó írókra jellemzők. Thomas később az Egyesült Államokba távozik, és 1938 elején még úgy véli, háborúra nem kerül sor. Heinrich Európában marad, de a levélváltás nem szakad meg. Egyes műveiket egymásnak ajánlják. Heinrich ajánlása így szól: „Dem einzigen, der mir nahe ist.“ Ez ugyanakkor Heinrich magánosságának bizonyítéka is. Heinrich anyagi helyzete mind súlyosabb, míg Thomasnak Amerikában sikerült olyan társadalmi helyet elfoglalnia, amely biztosítja számára a gondtalan életet. 1939-ben a két testvér még reméli, hogy a haladó erők Németországban megdöntik Hitler uralmát, de e reményük nem teljesült be, a fasizmus katonai hódításra indult, Heinrich élete veszélyben forog. Thomashoz fordul pénzbeli segítségért, mivel ő is az Egyesült Államokba szeretne jutni. Itt eleinte sokat foglalkoztatták, de neki nem sikerült olyan életfeltételeket biztosítania, mint Thomasnak, és mind jobban egyedül érzi magát. Nem maradt más hátra, mint hogy Thomasra támaszkodjék és segélyéből éljen. Mindenkinek adós, minden pénzutasvány Thomastól sokat jelent számára. Utolsó levele 1942-ben keltezett, későbbi leveleivel egyelőre nem rendelkezünk.

Amennyiben e hiányos gyűjtemény alapján összehasonlítanánk Heinrich és Thomas Mann alakját, megállapíthatnánk, hogy Heinrich volt az, ki többet volt kitéve az élet csapásainak. Ő e levélváltás „tragikus hőse”. Magánéletében és házasságaiban nem lelte meg a boldogságot, és haladó nézetei ellenére nem szerzett megfelelően elismerést. Thomas levelei alapján Heinrich bohéméletet élt, és nem tudta a pénzt megbecsülni. Ami Heinrich Thomas iránti viszonyát illeti, mondhatjuk, hogy szerette öccsét és szívesen segített neki. Még legelkeseredettebb leveleiben is természetes és tisztelettudó maradt Thomasszal szemben. Levelei egyszerűek, formalitásoktól mentesek, teli bensőséges érzésekkel. Az olvasónak az a benyomása, hogy Heinrich sokat ért meg és élt át. Thomas első leveleiben sok a póz, érezhető függősége Heinrichtől. Heinrich hatása érezhető az I. világháború előtt keltezett leveleiben. Thomas leveleiből kitűnik, hogy úgy élt, mint egy igazi polgár, házassága sikeres volt, anyagi gondokkal nem küzdött. Egyes leveleiben, elsősorban a konfliktus folyamán írtakban, Thomas eléggé hűvös, egyébként minden levelében stilszlikailag tökéletes és hosszú, hivatalos hangnemben megfogalmazott mondatokat használt. Thomas bírálata Heinrich műveiről soha nem volt olyan mély és tárgyilagos, mint Heinrich véleménye az ő alkotásairól, Heinrich ezekben a bíráló írásokban mindig őszinte és igazságos kritikus. Közös amerikai tartózkodásuk folyamán Thomas levelei szinte visszautasítóak. Hans Mayer joggal ismétli meg kétszer is recenziójában e mondatot: „Dieser Briefwechsel macht es Verehrern Thomas Manns nicht leicht.”⁸, mivel valójában e gyűjteményben egyes esetekben Thomas rossz fényben jelenik meg. Bár talán nem lehetne ilyen

súlyos ítéletet mondani, mégis tény, hogy e gyűjtemény alapján Heinrich hamarabb tudta meg az igazságot a polgári társadalomról, hamar megszabadult e világ hatásától, és műveiben haladó eszméket hirdetett. Thomas fejlődése lassúbb volt, kötöttsége a polgári társadalomhoz szorosabb, mint ember nem volt olyan természetes és nyílt, mint bátyja. Ezeket a megállapításokat e levélgyűjtemény alapján lehet levonni, de nem szabad szem elől veszíteni, hogy e gyűjtemény csak egy komponense Heinrich és Thomas Mann egymás közti viszonyának, és a tárgyilagos összehasonlítás érdekében sok más komponenst kell még felértékelni.

A nyugatnémet kiadás bevezetőként közli Hans Wysling, a zürichi Thomas Mann Archiv konzervátorának részletes tanulmányát. Nyugodtan leszögezhetjük, hogy ez a munka külön figyelmet érdemel, mivel e témáról, a Mann testvérek egymás közti viszonyáról, eddig kevés munka jelent meg.⁹ Wysling tanulmánya tulajdonképpen Thomas és Heinrich Mann összehasonlítása. Ebben nem támaszkodik csupán a levélváltásukra, hanem egyéb tények és adatok alapján megkísérli e viszony teljes ábrázolását. Itt tehát egy olyan tanulmányról van szó, amely tartalmánál fogvast túlnő azon könyvnek a keretein, amelyhez előszóul szolgál. A különbségeket és hasonlóságokat Wysling főleg a történelmi-genetikai és pszichológiai tények alapján magyarázza. Külön fontosságot tulajdonít a két írótestvér ifjúkori közös élményeinek. Az összehasonlítás a külső hasonlóságok alapján történik, a szociális alapról, azokról a társadalmi élményekről, melyek Heinrich és Thomas Mannra hatottak és végeredményben megformálták őket, Wysling keveset közöl. Wysling ugyan beismeri, hogy Heinrich inkább társadalomkritikus, míg Thomas saját problémáival foglalkozik, Heinrich bohém maradt, Thomas polgár, Heinrich tanítómesterei a francia, Thomasé pedig az orosz és skandináv írók, Heinrich irodalmár-politikus, míg Thomas sokáig apolitikus maradt, — de mindezeket a különbségeket nem magyarázza meg részletesen. Egyébként Wysling e munkájára, akárcsak az előbbire¹⁰, jellemző, hogy teli van adatokkal, tényekkel, amelyeket nagy pontossággal csoportosít. Wysling gyakorta hasonlítja össze Heinrich és Thomas regényhőseit, és ily módon igyekszik viszonyukat ábrázolni, illetve az a véleménye, hogy az eltérések világnézeteikben jól kifejezésre jutnak egy-egy hős alakjának ábrázolásában. Egyébként Heinrich és Thomas művészetének alaposabb ismerője elgondolkozhat Wysling néhány állításán. Wysling szerint pl. a Buddenbrookok nem társadalombíráló mű (ezt alátámasztja Thomas Mann egy 1925-ből származó nyilatkozatával), és e gondolatot folytatva megállapítja: „Ein ‚sozialkritisches Buch‘ im strengen Sinne des Wortes hat Thomas Mann nie geschrieben.”¹¹ Ezzel szemben Heinrichet mint társadalomkritikust mutatja be. A mai irodalomtudomány, főleg a marxista tudósok bebizonyították, hogy Thomas Mann művészetében a szociális kritika sok elemét tartalmazza. Igaz, hogy ezek az elemek műveiben burkoltak, de mégis, több törésen át, a szociális elem jelenti az ő művészetében is az alapot, amelyre épít. Függetlenül e néhány hiányosságtól, Wysling tanulmánya jelentős hozzájárulás Thomas és Heinrich Mann egymás közti viszonyának tanulmányozásához és a

jövőben e viszony megvilágításánál e munka ismerete feltétlenül szükséges lesz.

A keletnémet kiadás utószavát Ulrich Dietzel fogalmazta meg. Munkájának terjedelme szerényebb. Szerzője nem kísérelte meg a mély és átfogó összehasonlítást, mint Wysling. Munkájának első részében Dietzel igyekezett a két testvér konfliktusát megvilágítani azon különbségek alapján, amelyek akkori világnézetüket jellemezték. Ez a komponens hiányzik Wysling munkájából. Ettől függetlenül Dietzel nem merült el kellőképpen e probléma tanulmányozásába, munkájából hiányoznak a történelmi-genetikai adatok. Dietzel a legtöbb teret a két testvér összehasonlításának szenteli. Az összehasonlítás időrendi sorrendben történik Mannék irodalmi megjelenésétől Heinrich haláláig, de nem olyan részletes, mint Wysling munkája, nem tartalmaz oly sok adatot. Ami a világnézeti fejlődést illeti, Dietzel szerint Heinrich hamarabb fedezte fel a társadalmi események alakulását, és minden esetben hamarabb állt a haladás oldalára. Munkájának befejező részében Dietzel „technikai” problémákkal foglalkozik, azaz a kötet összeállításáról, a levelek eredetéről és történetéről, egy harmadik, még teljesebb, kiadás lehetőségéről stb. ír. Dietzel utószaváról megállapíthatjuk, hogy, bár adatokban nem olyan gazdag, mint Wysling hozzájárulása, mégis jól kiegészíti Wysling munkáját történelmi-tipológiai adataival. Ezek alapján állíthatjuk, hogy a Mann testvérek egymás közti viszonyának tanulmányozásakor a problémát Wysling adatgyűjteményének és Dietzel szociális-társadalmi ismereteinek szintézise alapján kellene megközelíteni.

A levélgyűjtemény, a két tanulmánnyal együtt, fontos dokumentum a Mann testvérek egymás közti viszonyának tanulmányozásához. Ez egy olyan probléma, amely nemcsak a germanisták számára fontos, hanem mindazon tudósok számára, kik összehasonlító irodalommal foglalkoznak. A közölt levélváltás kitűnő segítség e kutatásban, míg Wysling és Dietzel munkái a kutatás kezdetét jelentik, mivel tartalmazzák azokat a nézeteket, amelyek alapján Heinrich és Thomas Mann egymás közti viszonyát tárgyilagosan és tudományosan be lehet majd mutatni.

Varga István

IRODALOM

¹ Thomas Mann/Heinrich Mann, Briefwechsel 1900—1949, S. Fischer Verlag, Frankfurt a. M., 1969.

Thomas Mann/Heinrich Mann, Briefwechsel 1900—1949, Aufbau Verlag, Berlin—Weimar, 1969.

² Hugo Huppert, Nachgeholtte Beiordnungen, Thomas Mann-Heft, Sinn und Form, Rütten und Loening Verlag, Berlin, 1965, 112—122. old.

³ Thomas Mann/Heinrich Mann, Briefwechsel 1900—1949, Aufbau Verlag, Berlin und Weimar, 1969, 44. old.

⁴ Ibid., 47. old.

⁵ Klaus Schröter, „Eidshelfer” Thomas Manns 1914/18, Sinn und Form, 19, 6, 1469—1481, 1967.

⁶ Thomas Mann/Heinrich Mann, Briefwechsel 1900—1949, Aufbau Verlag, Berlin und Weimar, 1969, 159. old.

⁷ Ibid., 218. old.

⁸ Hans Mayer über Thomas und Heinrich Mann: „Briefwechsel 1900—1949”, a cikk címe „Du störst mich nicht”, Der Spiegel, 11. szám, 171. old., 1969.

⁹ Említésre méltó a következő magyar kiadvány: E. Sós—M. Vámos: Thomas és Heinrich Mann, Gondolat kiadó, Budapest, 1960.

¹⁰ Paul Scherrer/Hans Wysling, Quellenkritische Studien zum Werk Thomas Manns, Francke Verlag, Bern und München, 1967.

¹¹ Thomas Mann/Heinrich Mann: Briefwechsel 1900—1949, S. Fischer Verlag, 1969, Hans Wysling bevezetőjében a XVIII. oldalon.